

С. Куйбіда

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ СТРУКТУРНОЇ ПЕРЕБУДОВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Узагальнено основні проблеми розвитку економіки в сучасній Україні і запропоновано напрями її структурної перебудови в регіональному контексті. Обґрунтовано, що поряд із негативними змінами в економіці регіонів (розрив господарських зв'язків із Російською Федерацією, АР Крим, окремими територіями Донецької та Луганської областей тощо) в Україні є достатні передумови для прискорення економічного розвитку, зокрема шляхом використання можливостей нових економічних тенденцій й практичного запровадження нової концепції – розумної спеціалізації регіонів.

Ключові слова: структурна перебудова економіки, валовий регіональний продукт, господарські зв'язки, інноваційно-технологічний розвиток, кооперація, інновації, послуги, розумна спеціалізація, напрями політики.

Регіональні аспекти розвитку і структурної перебудови економіки України (цілеспрямованої зміни співвідношення галузей у структурі ВВП) набувають дедалі більшого значення, зокрема з огляду на посилення ролі регіонів як суб'єктів глобальних економічних відносин, можливості становлення у їх межах кластерів, формування регіональних інноваційних систем, які забезпечують глобальну конкурентоспроможність. Водночас на сьогодні існує багато регіональних проблем розвитку вітчизняної економіки: підвищення рівня концентрації економічної активності в містах, насамперед великих та містах-обласних центрах, суттєве погіршення економічної ситуації на сільських територіях, збільшення числа трудових мігрантів із регіонів, зокрема за кордон, наявність і стале зростання міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій тощо.

Після втрати з-під контролю України в 2013 – 2014 рр. газових родовищ Чорноморського шельфу та туристичного сегменту Криму і значної частини гірничодобувної, металургійної та хімічної промисловості Донбасу стало очевидним, що майбутня економіка держави вже не буде мати попереднього типу розвитку та попередньої структури, тому доцільно шукати нові підходи до її перебудови. Втрачені підприємства формували основу цілих галузей економіки. Так, Донбас, де проживало 14% населення України, був основним промислово-енергетичним центром України – його частка у національному ВВП становила в середньому за останні роки 16%, зокрема 25% промисловості і 7% продукції сільського господарства. Регіон забезпечував 95% внутрішніх потреб у вугіллі та відносно велику частку товарного експорту – 23,2%.

Загальні втрати промислового потенціалу України, розраховані на основі звітності підприємств у 2014 р., становили 34% – збиток добувної промисловості, 26% – збиток переробної промисловості [1]. А вихід з-під контролю України АР Крим оцінюється втратою 4,3% населення України, 1,5 – 1,6% зовнішньоторговельного обороту і 4% ВВП.

В Україні не можна не враховувати й світові тенденції щодо економічного розвитку: розвиток інновацій та сфери послуг, поява нових видів економічної діяльності, підвищення мобільності руху усіх видів економічних ресурсів, поява і розвиток срібної

економіки (виробництва для людей старшого покоління і за участі цих людей в економічній діяльності) тощо. Серед ключових чинників – урбанізація, індивідуалізація і пов'язана з нею потреба в ексклюзивних товарах, доступ до корисної інформації, підвищення значення неформального навчання, збільшення числа науково-дослідних розробок.

Зазначені тенденції й наростаюча глобалізація зумовлюють необхідність більш швидкого реагування на потреби внутрішнього і зовнішнього ринків, тому децентралізація і регіональний розвиток є відповіддю на ці процеси. Окрім того, Угода про асоціацію України з країнами ЄС суттєво змінює умови діяльності вітчизняних економічних суб'єктів.

Зазначене свідчить про нагальну необхідність пошуку напрямів структурної перебудови економіки України у регіональному вимірі й пошуку з цією метою нових напрямів регіонального розвитку і політики.

У різні роки проблематика регіональної економіки та перебудови економіки держави була предметом уваги багатьох науковців, а саме: В. Врублевського, В. Геєця П. Дудкіна, М. Згуровського, І. Міняйленка, Н. Якубовського та інших [2 – 6]. Однак сучасні регіональні аспекти й напрями структурної перебудови економіки України з урахуванням існуючих тенденцій економічного розвитку та визначених напрямів економічного розвитку ще не окреслено.

Мета статті – узагальнити основні проблеми економічного розвитку в Україні і запропонувати концептуальні напрями структурної перебудови економіки в сучасній Україні, зокрема з урахуванням напрямів регіональної політики.

За роки незалежності України неодноразово декларувалися цілі щодо необхідності втілення технологічних, структурних та інституційних перетворень у національній економіці з метою зростання продуктивності праці, підвищення питомої ваги високотехнологічних виробництв у структурі ВВП, якості життя населення і у підсумку конкурентоспроможності держави та її регіонів у глобальній економіці. Так, на початку 90-х рр. XX ст. було розроблено першу програму структурної перебудови економіки України. Її актуальність була пов'язана з тим, що “питома вага виробництва предметів споживання у загальному обсягу продукції промисловості в 1992 р. становила лише 33%, тоді як у країнах із розвинутою економікою цей показник досягав 50 – 60%, мали місце “сировинна і напівфабрикатна спрямованість ринку..., а машини та устаткування в структурі експорту України становили тільки 10%”[7]). Цілей першої програми структурної перебудови економіки (1-й етап “ до 2005 р.), які полягали у збільшенні питомої ваги машинобудування, насамперед легкої промисловості, не тільки не було досягнуто навіть до 2007 р., а навіть відбувся відхід від показників 1990 р. Наприкінці 90-х рр. XX ст., не досягнувши визначених цілей першої програми, було розроблено вже другу програму структурної перебудови економіки [8]. У другій програмі цілі було розумно знижено, найперше різко щодо легкої промисловості. Якщо врахувати, що ця програма розроблена в 1999 р., то стає зрозумілим, що її цілі було скориговано з урахуванням невдач у перебудові економіки, які мали місце до цього року [9]. Однак обидві ці програми так і не було затверджено, а отже державою не було взято відповідних зобов'язань.

На потребі структурної перебудови економіки України наголошується і у діючих стратегічних програмних документах розвитку держави. Зокрема, метою Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020”, схваленої Указом Президента України № 5/2015

від 12.01.2015 р. [10], є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. За вектором розвитку у зазначеній стратегії визначено: забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, передусім, необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему.

У Програмі діяльності Кабінету Міністрів України напрями забезпечення економічного розвитку стосуються: забезпечення збалансованості Державного бюджету України, запровадження середньострокового бюджетного планування та системи управління державним боргом, мінімізації неефективних державних витрат; запровадження в роботі Державної фіскальної служби автоматизованої системи управління ризиками та оцінки митної вартості товарів, показників ефективності діяльності кожного функціонального підрозділу з чіткою регламентацією процедур та варіантів поведінки посадових осіб, їхньої персональної відповідальності; ухвалення нового Податкового кодексу України; спрощення та переходу на міжнародні стандарти бухгалтерської звітності; підвищення ефективності трансфертного ціноутворення та застосування непрямих методів оподаткування, автоматичного та прозорого відшкодування податку на додану вартість; прозорої приватизації державних підприємств; запровадження на підприємствах державної власності міжнародних стандартів щодо прозорості всієї звітності та незалежного управління; запровадження жорсткого контролю за дотриманням умов інвестиційних договорів; відбору інвестиційних проектів на конкурсній основі, надання пріоритету проектам із спільним фінансуванням, зокрема з міжнародними партнерами, об'єктам із високим ступенем готовності, локалізацією виробничих і трудових ресурсів; Реформування Державної аудиторської служби (Державної фіскальної інспекції) [11].

Щодо розвитку підприємництва Кабінетом Міністрів України заплановано: запровадження обов'язкового оцінювання регуляторного впливу законодавчого акта згідно з міжнародними стандартами й загальне зменшення регуляторного тиску на бізнес; реформування контрольно-наглядових органів; скорочення дозвільних процедур, видів діяльності, що підлягають ліцензуванню та сертифікації, забезпечення ефективного захисту права приватної власності, прав інвесторів та кредиторів, прозору конкурентну політику, вдосконалення процедур митного оформлення товарів; запровадження механізмів страхування ризиків інвесторів, зокрема іноземних, забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності. Також планується стимулювати розвиток високотехнологічних виробництв, індустріальної та інноваційної інфраструктури, запровадження механізмів комерціалізації результатів наукових робіт і трансферу технологій з метою розвитку національних наукових центрів; підтримка експортерів, зокрема шляхом розроблення та затвердження програм стимулювання експорту на міжнародних ринках, забезпечення страхування та пільгового кредитування. Окремим напрямом є розвиток ринку праці [12].

Хоча, як бачимо, перелік урядових заходів щодо економічного розвитку є досить широким, однак їх аналіз дає змогу зробити висновок про недостатність державного впливу на економіку, щоб якісно змінити її структуру. Хоча загальні механізми уряду вписано чітко, однак не вистачає конкретики щодо пріоритетів галузевого розвитку.

Натомість науковці пропонують власне бачення таких пріоритетів. Наприклад, експерти проекту “Форсайт економіки України: середньостроковий (2015 – 2020 рр.) і довгостроковий (2020 – 2030 рр.) часові горизонти” [13] визначили такі напрями розвитку, які мають в регіонах найбільші перспективи:

– *аграрний сектор* (за умови його модернізації та впровадження нових технологій 5 – 6 технологічних укладів, аграрний сектор може забезпечувати найбільший внесок до економіки України – на рівні до 17%. Передумовами для цього є: сприятливий клімат держави; на території України, яка займає приблизно 0,5% земної суші, знаходиться приблизно 20% світових чорноземів; наростаюча харчова криза у світі; давні, глибинні традиції населення України у сфері аграрного виробництва);

– *військово-промисловий комплекс* (за радянських часів ВПК України в частині розгалуженості та різноманіття виробничої бази, наукового супроводження, системи підготовки кадрів, фінансового забезпечення був одним з найбільш конкурентоздатних у світі. Наприклад, у компоненті ядерного озброєння (стратегічні та тактичні ракети з ядерними боеголовками) Україна була третьою державою світу, вона мала надпотужну стратегічну авіацію, розвинуті системи протиракетної оборони, зенітної зброї, броньованої техніки та багато іншого. За експортом зброї Україна належить до 10 держав-лідерів. Військовий конфлікт на Південному Сході України змусив надшвидкими темпами здійснити мобілізацію людських ресурсів, виробничих можливостей, освіти та науки в напрямі відродження власних збройних сил і ВПК на новій організаційній та технологічній основі. Практично за один рік ВПК повернув собі статус локомотива високотехнологічного розвитку України);

– *інформаційно-комунікаційні технології* (у глобальному вимірі обсяг переданої та обробленої засобами ІКТ інформації зростає пропорційно до зростання ВВП. Загальні витрати на послуги ІКТ на світовому ринку в 2014 р. сягали до 2 трлн дол. США. Основні тенденції в галузі ІКТ пов’язані з формуванням глобальної, національних і корпоративних ІТ-інфраструктур, консолідацією ресурсів у центрах оброблення даних, розвитком хмарних технологій, впровадженням сервіс-орієнтованого підходу, розробленням програмних систем на основі клієнт-серверних і веб-орієнтованих архітектур, поширенням компонентно-базованого підходу. На сьогодні сектор ІКТ економіки України, здебільшого за рахунок найменш прибуткової компоненти аутсорсер (outsourcing), забезпечує надходження до економіки України понад 2 млрд дол. США на рік);

– *новіречовинні матеріали, нанотехнології* (цей напрям має значну перспективу (до 12% внеску в ВВП) за рахунок того, що вартість 1 кілограма нових матеріалів, зокрема наноматеріалів, на один-два порядки більша, ніж вартість основного конструкційного матеріалу – сталі. При цьому Україна має великий потенціал у використанні нових речовин і матеріалів на внутрішньому ринку. Наприклад, зараз на душу населення в Україні використовується тільки 150 – 180 кг сталі, тоді як в економічно розвинених державах – 850 – 900 кг);

– *енергетика* (нині переважно базується на використанні традиційних видів теплових і гідроелектростанцій із відхиленням від середньосвітової статистики в бік більшого використання АЕС. Поступово на енергетичному ринку України починає з’являтися поновлювана енергетика (сонячна, вітрова, заснована на теплових насосах та використанні біологічної сировини). Вирішення проблем подальшого розвитку енергетичного комплексу України, який би відповідав світовим безпековим та

екологічним вимогам, кращим стандартам із енергомісткості ВВП, можливе лише на основі впровадження сучасних високих технологій);

– *розвиток транзитної інфраструктури* (вигідне транспортно-географічне та геополітичне розташування на шляху основних транзитних потоків, наявність розвинутої мережі транспортних комунікацій зумовлює значний транзитний потенціал України. Держава належить до 20 країн-лідерів за експортом транспортних послуг, і нині експорт транспортних послуг є суттєвим складником експортного потенціалу України, частка транспортних послуг становить 60% загального експорту послуг);

– *розвиток науки про життя: біомедицина інженерія, клітинна медицина, фармація* (спрямований на розвиток фармацевтичної і медичної промисловості, виробництва електромедичного інструментарію, медичного обладнання та матеріалів, функціонування випробувальних лабораторій, медичних діагностичних лабораторій, системи наукових досліджень і розвитку);

– *туризм* (незважаючи на втрату одного з найпривабливіших туристичних регіонів, яким є Крим, Україна має досить різноманітний і потужний за географічними й культурними ознаками туристичний потенціал. До привабливих туристичних місць в Україні належать: Київ і Чернігів як пам'ятки древньої Східнослов'янської культури; Львів, Прикарпаття, Закарпаття, Кам'янець-Подільський як пам'ятки Західноєвропейської культури; Одеса як полікультурне європейське місто і багато інших. Україні бракує лише розвинутої інфраструктури туризму, належного сервісу, відповідної освіти й культури у цій сфері).

Щоб з'ясувати, як має змінитися структура економіки, насамперед потрібно виявити, які тенденції вже наявні. Про внесок різних галузей в економіку держави свідчить структура валової доданої вартості, а про тенденції – зміна цієї структури (рис. 1).

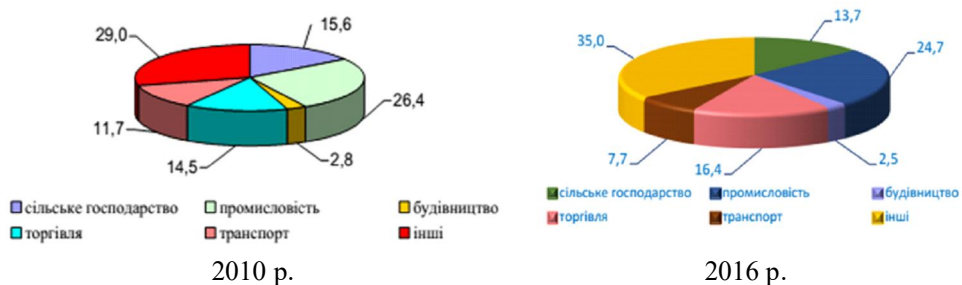

Рис. 1. Структура валової доданої вартості у 2010 та 2016 рр. [14]

Із рис. 1 видно, що з 2010 р. майже на 2% зменшився внесок сільського господарства, а також промисловості, на 0,3% – будівництва, на 4% – транспорту, проте майже на 2% збільшилась часта торгівлі, а на 6% – інших галузей. Це свідчить про помітну трансформацію структури економіки, більш динамічний розвиток окремих галузей.

Для визначення, наскільки структура економіки відповідає структурі економіки розвинених держав, можна порівняти відповідні показники, наприклад із показниками Німеччини. Так, у цій країні промисловість у 2016 р. становила 29,1%, послуги – 70%, а сільське господарство – лише 0,9%. Проте Німеччина як і раніше займає третє місце в сільськогосподарському виробництві в Європейському Союзі – за Францією і Італією й здатна забезпечити 90% потреб у харчуванні німецького населення. Експорт становить

41% національного виробництва. При цьому 99% усіх німецьких компаній належать до малих і середніх підприємств, які здебільшого є сімейними [15]. Приблизно аналогічну структуру економіки мають й інші розвинені держави.

Отже, щоб наблизити структуру вітчизняної економіки до рівня розвинених держав, необхідно визначити пріоритетом державної політики не сільське господарство, а галузі промисловості та послуг, окрім торговельних, зокрема з орієнтацією на інновації. Потрібно стимулювати виробництво харчової продукції, предметів споживання для внутрішнього ринку, конкурентоспроможної на глобальному ринку продукції – для зовнішнього ринку. Також необхідно орієнтуватися на розвиток малого і середнього підприємництва, яке здатне скоріше адаптуватися до вимог ринку.

Зауважимо, що відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України № 385 від 06.08.2014 р. [16], в Україні реалізується інтегрований підхід до формування і реалізації державної регіональної політики шляхом поєднання секторальної (галузевої) політики, територіальної (просторової) політики, яка передбачає досягнення рівномірного та збалансованого розвитку території та удосконалення управлінської складової політики регіонального розвитку.

На сьогодні маємо низку регіональних економічних проблем, зокрема суттєві регіональні відмінності в заробітній платі, частці безробітних, питомій вазі капітальних інвестицій, частці регіонів у загальному обсязі експорту держави тощо. Про загальну ситуацію щодо економічного розвитку регіонів України свідчать показники ВРП (табл. 1).

Таблиця 1

Показники валового регіонального продукту в Україні у 2015 р. [17]

Регіон	У фактичних цінах			У цінах попереднього року, %	
	усього, млн грн	у розрахунку на одну особу, грн	частка регіону, у % до підсумку	усього	у розрахунку на одну особу
1	2	3	4	5	6
Україна	1988544	46413	100,0	90,2	90,6
Вінницька	59871	37270	3,0	97,1	97,6
Волинська	31688	30387	1,6	95,3	95,3
Дніпропетровська	215206	65897	10,8	90,3	90,9
Донецька	115012	26864	5,8	61,3	61,9
Житомирська	38425	30698	1,9	98,1	98,7
Закарпатська	28952	22989	1,5	93,5	93,4
Запорізька	89061	50609	4,5	94,7	95,3
Івано-Франківська	45854	33170	2,3	92,0	92,0
Київська	104030	60109	5,2	94,0	93,9
Кіровоградська	38447	39356	1,9	91,7	92,3
Луганська	23849	10778	1,2	47,7	48,1
Львівська	94690	37338	4,8	95,2	95,3
Миколаївська	48195	41501	2,4	95,3	95,7
Одеська	99761	41682	5,0	95,8	96,0
Полтавська	95867	66390	4,8	93,8	94,4
Рівненська	35252	30350	1,8	93,4	93,3

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6
Сумська	41567	37170	2,1	96,7	97,6
Тернопільська	26656	24963	1,3	93,7	94,0
Харківська	124843	45816	6,3	90,9	91,2
Херсонська	32215	30246	1,6	98,7	99,2
Хмельницька	41088	31660	2,1	92,2	92,6
Черкаська	50843	40759	2,6	95,0	95,6
Чернівецька	18506	20338	0,9	94,7	94,6
Чернігівська	36966	35196	1,9	93,4	94,4
м. Київ	451700	155904	22,7	93,3	92,7

Отже, показники ВРП за 2015 р. засвідчили подальше зниження вартості товарів та послуг, виготовлених суб'єктами регіону для кінцевого використання. Це стосується усіх областей України та її столиці. Загалом відносно 2014 р. найбільше падіння спостерігалось (окрім Донецької та Луганської областей, частини території яких є анексованими) у найбільших центрах економічного розвитку держави – Дніпропетровській та Харківській областях. У розрахунку на одну особу маємо суттєві відмінності: показник Чернівецької області (20338 грн) менший у 7,7 раза, ніж у м. Києві; також є помітні диспропорції й щодо інших регіонів.

Можна стверджувати, що економіка України почала функціонувати у принципово інших умовах, відбувся розрив госпо-дарських зв'язків із промисловими регіонами Російської Федерації, АР Крим, окремими територіями Донецької та Луганської областей, що обумовило значне падіння експортного потенціалу держави, суттєву фінансово-економічну нестабільність і фактично руйнування попередньої моделі сировинної, низькотехнологічної економіки України. Проте в регіонах України зберігаються можливості для створення технологічних конкурентних переваг у низці сфер економіки. Про це, зокрема, свідчить відновлення у 2015 р. окремих напрямів наукоємної та високотехнологічної кооперації в аерокосмічній галузі, розширення технологічного співробітництва у сфері військових технологій та технологій подвійного призначення. У секторі інформаційно-комунікаційних технологій українські розробники та компанії демонструють стабільний рівень конкурентоспроможності. Глобальні технологічні компанії створюють в Україні центри досліджень і розробок, зокрема у сферах телекомунікацій, фінансових послуг, електронної комерції, програмного забезпечення тощо (понад 100 компаній залучили майже 12,4 тис. інженерів) [18, 19].

З огляду на це, у міжнародній кооперації праці економіка України має знайти для себе інші сфери за тими секторами економіки, за якими вона має географічні, ресурсні та людські переваги. Безальтернативною для неї є переорієнтація на високотехнологічний шлях подальшого розвитку. При цьому держава має зробити ставку суто на якісний людський капітал, включити конкурентоздатну науку, передову освіту та високотехнологічний бізнес у перелік основних драйверів своєї економіки [20].

Втім, негативні параметри соціально-економічного розвитку України останніх років корелювали з незадовільним рівнем ефективності наявних технологій, нестійким типом упровадження інновацій, відсутністю чітких довгострокових стимулів до розширення інноваційно-технологічного розвитку. Про це, зокрема, свідчить:

– застарілість технологічної бази української промисловості (на початок 2015 р. рівень зношеності основних засобів становив 83% (у секторі транспорту, складському господарстві, поштової та кур'єрській діяльності ступінь зношеності досяг 98%, промисловості – 60%, сфері інформації та телекомунікації – 57%, будівництві – 54%);

– домінування у структурі виробництва переробної промисловості низько- і середньо-технологічних галузей, частка яких у структурі реалізації промислової продукції у 2014 р. становила 80% (високотехнологічних – лише 4%);

– скорочення кількості кваліфікованих наукових кадрів (у 2010 – 2015 рр. кількість наукових організацій зменшилася на 25% – від 1303 до 978, а кількість наукових працівників (дослідників, техніків та допоміжного персоналу) – на 28,3%. За даними ЮНЕСКО, Україна на сьогодні майже втричі поступається Чехії за показником загальної чисельності дослідників на 1 млн населення (1,5 тис. осіб в Україні проти 4,5 тис. осіб у Чехії), майже вдвічі – Російській Федерації (2,6 тис. осіб) і Польщі (2,6 тис. осіб);

– згортання інноваційної діяльності та впровадження нових технологічних процесів (в Україні інноваціями у промисловості у 2015 р. займалися лише 17,3% підприємств, а безпосередньо впроваджували інновації лише 15,2% підприємств);

– низька захищеність прав інтелектуальної власності (за експертними оцінками, рівень захисту прав інтелектуальної власності в Україні відповідає 93-й позиції з-поміж 129 країн світу та 15-й з 19 позицій серед країн Східної Європи і Центральної Азії [21]. Україна, зокрема, поступається у сфері захисту прав інтелектуальної власності РФ, найближчим сусідам, країнам-членам ЄС (Польщі, Румунії, Угорщині) [22].

Наслідком послаблення інноваційного чинника промислового виробництва стала також орієнтація підприємств на тиражування і реалізацію апробованих інновацій, а не на формування нового попиту на ринку. Уже протягом тривалого часу домінуюча частка реалізованої інноваційної продукції (60 – 70%), виробленої вітчизняними підприємствами, є новою тільки для самого підприємства, а не для ринку. У 2015 р. частка такої продукції становила 68,4% [23].

Подолання вищезазначених викликів економічного розвитку України з-поміж іншого залежить від можливостей підвищення технологічної основи розвитку регіонів. Регіональна структурна політика має передбачати реакцію на структурні зрушення, що своєю чергою є сукупністю кількісних та якісних змін, що відбуваються у регіональній економіці й зумовлюють її перехід в інший якісний стан. Тому завдання органів державного і регіонального управління – вибрати адекватну стратегію структурних зрушень, що ґрунтуватиметься на раціональному використанні соціально-економічного потенціалу, національного багатства, зосередженого у регіоні, залученні інноваційних технологій, використанні конкурентних переваг територій [24].

Ключовим напрямом структурної перебудови економіки України має стати розвиток інноваційних виробництв, які орієнтуються на місцеві ресурси або ж використовують у своїй діяльності вторинну сировину. Для регіональної економіки вкрай важливо здійснити стратегію ресурсозбереження, яка, з одного боку, забезпечує скорочення питомого витрачання природної сировини на одиницю кінцевої продукції, а з іншого – зменшує негативне навантаження на навколишнє середовище. Своєю чергою, обмеженість традиційних природних багатств, зростаючі потреби в них стимулюють процеси вдосконалення технологій на базі більш повної утилізації первинної сировини. По суті, ресурсозбереження й оздоровлення природного середовища – це два аспекти

єдиного процесу досягнення еколого-економічної збалансованості у функціонуванні господарського комплексу [25].

Важливою передумовою успішних структурних змін в економіці є досягнення оптимального зв'язку між виробничою та соціальною сферами. Прискорення зростання питомої ваги сфери послуг у структурі суспільного виробництва – це закономірний процес, характерний для всіх розвинутих держав. Зарубіжні економісти констатують, що на сьогодні відбувся перехід від “економіки матеріальної продукції” до “економіки послуг”. І це цілком зрозуміло: завдяки економічному й соціальному прогресу людства, коли продуктивні сили забезпечують дедалі повніше задоволення матеріальних потреб людей, швидше зростають і потреби в духовних благах та соціальних послугах [26].

Зміцнення конкурентоспроможності регіональної економіки пов'язане зі структурними перетвореннями економічної системи відповідно до потреб технологічного і соціального прогресу. Адже структурні диспропорції не лише стримують реалізацію економічного потенціалу, а й підвищують вразливість економіки до зовнішніх впливів. Саме тому здатність підвищувати конкурентоспроможність економіки забезпечується глибиною структурних перетворень, зумовлених необхідністю технологічного оновлення виробничої структури та її адаптації до змінних умов внутрішнього та зовнішнього середовища, що призводить до істотних зрушень у галузевій і секторальній структурі національної економіки, насамперед – у напрямі підвищення частки інноваційних виробництв та економічної діяльності з високою часткою доданої вартості [27].

Успішне проведення структурної перебудови економіки України значною мірою залежить від правильності вибору пріоритетних напрямів економічного розвитку регіонів. Вибір пріоритетів при структуруванні економіки регіонів повинен відповідати таким вимогам:

- усебічне врахування економічних, екологічних, соціально-демографічних умов і факторів території;
- найбільш повне та ефективне використання існуючої в регіоні ресурсної бази;
- впровадження технологій, що відповідають сучасним світовим стандартам;
- розширення економічної самостійності регіону;
- формування конкурентного середовища, ринкової інфраструктури та ринкових механізмів саморегулювання економічних процесів;
- формування та накопичення інвестиційного потенціалу [28].

Власне, інноваційна перебудова структури економіки є стратегічним завданням просторового розвитку регіонів України, яке може бути втілене шляхом виявлення і розвитку унікальних галузей або видів економічної діяльності, що становлять власне спеціалізацію певних регіонів у межах національної економічної системи. Доцільно зазначити, що розумна спеціалізація є одним із основних векторів європейської стратегії “Європа – 2020” та розглядається як принципова концептуальна модель формування не тільки інноваційної, а й соціально-економічної політики загалом. Вона передбачає не стільки стимулювання інновацій, скільки активізацію довгострокових структурних змін в економіці регіону з орієнтацією на перспективу, тобто формування такої політики, яка дасть змогу регіону зайняти важливі ніші на глобальних ринках.

Концепція розумної спеціалізації почала розроблятися у відповідь на виклики ресурсної обмеженості, міжнародної та міжрегіональної конкуренції, появу нових технологій тощо й системно сформувалася лише в ХХІ ст. У її основі поєднання інновацій

та раціональних рішень щодо використання існуючих ресурсів, а також можливостей з метою підвищити продуктивність, не приносячи шкоди навколишньому середовищу і одночасно покращуючи якість життя. Економічне зростання, згідно з цією концепцією, забезпечується за рахунок знань, інновацій та творчості, а ключовим інструментом політики є інвестування в кваліфікацію та інновації з метою збільшення продуктивності праці та валової доданої вартості.

Так, розумна спеціалізація поєднує різні галузеві та інноваційну політики і покликана сприяти ефективному та дієвому використанню державних інвестицій шляхом зосередження на сильних сторонах регіону, що й становлять власне спеціалізацію регіону [29].

У найширшому сенсі, розумне зростання означає задоволення потреб та інтересів населення внаслідок оптимізації просторів його життєдіяльності та організації господарської діяльності. Так, концепція розумної спеціалізації не обмежується інноваційними факторами, вона загалом орієнтує на те, як краще планувати і управляти економічним розвитком, як розвивати інфраструктуру, необхідну для обслуговування регіону, який має динамічно розвиватися.

Серед принципів, на яких базується розвиток економіки регіону згідно з концепцією розумної спеціалізації, є:

- диверсифікація діяльності;
- кластеризація регіональних економік, зокрема кооперація підприємств у межах інноваційних кластерів;
- всебічна державна й регіональна підтримка інноваційної діяльності, підприємницького пошуку, спрямованого на нові види бізнесу, пошук і впровадження нових ідей;
- розвиток спеціалізації, яка дає змогу ефективніше використовувати обмежені ресурси, а також знижувати ціни для споживачів;
- відкритість (є ключовою властивістю всіх суб'єктів, які задіяні у реалізації політики розумної спеціалізації);
- моніторинг та оцінювання, допомагають політикам уникнути помилок при визначенні пріоритетів, а також дослідити “інноваційний клімат” у регіоні [30].

Основні напрями політики розумної спеціалізації:

- “омолодження” традиційних секторів через вищу додану вартість і пошук нових ринкових ніш;
- модернізація – шляхом створення та поширення нових технологій;
- диверсифікація виробництва;
- виникнення нових видів економічної діяльності у регіоні через забезпечені технологічні зміни;
- використання нових форм інновацій, таких як відкриті інновації, соціальні інновації та інновації у сфері послуг.

Центральне місце концепції розумної спеціалізації займає питання виявлення переваг регіону, які становитимуть власне його спеціалізацію за такими критеріями:

1) в центрі уваги не обов'язково повинен перебувати високотехнологічний сектор (необхідно відбирати такі сектори, які мають можливості для зростання);

2) вибір пріоритетів має відбуватися з урахуванням існуючої виробничої бази (наявність наукової складової, наприклад університетів чи наукових установ, у якій-небудь сфері не завжди можуть створювати основу для стрімкого розвитку саме цієї сфери в регіоні);

3) регіони повинні прагнути до диверсифікації (при цьому основним є визначення нових ніш на основі переваг регіону, які допоможуть відкрити нові можливості в суміжних галузях).

Світовий досвід свідчить, що найефективніше політика розумної спеціалізації реалізується в кластерах із розвинутою інфраструктурою, вагомим науковим та інноваційним потенціалом, високим рівнем самоорганізації всіх зацікавлених акторів (при цьому уряд виконує лише роль посередника) [31].

Щодо України використання концепції розумної спеціалізації може бути виправданим, якщо державні (публічні) інвестиції в інновації та регіональний розвиток будуть суттєво збільшені. Досі переважаючий в Україні галузево-секторальний підхід та спрямування коштів на найбільш проблемні питання не забезпечили позитивних результатів.

Висновки

Таким чином, доцільність структурної перебудови національної економіки України загалом та регіональних економік підтверджується показниками розвитку вітчизняної економіки, зокрема її невідповідністю структурі економіки розвинених держав. Незважаючи на те, що програмні документи щодо розвитку України є чинними і мають реалізовуватися ще до 2020 р., однак вже зараз, у 2017 р., доцільно здійснити їх порівняльний аналіз, зокрема на відповідність кращим світовим практикам економічної політики; також необхідно провести оцінювання виконання цих документів станом на 2017 р., щоб своєчасно переглянути цілі, завдання, заходи й фінансування з державного, регіональних та місцевих бюджетів. В іншому випадку, збережеться тенденція українського повільного відновлення й розвитку економіки на фоні динамічного розвитку інших держав, що спричинить наростання кризових явищ в Україні. При цьому регіональний підхід може забезпечити суттєве прискорення відповідних процесів, тому доцільно також переглянути на національному рівні стратегічні пріоритети розвитку усіх регіонів, зокрема щоб забезпечити їх комлементарність та відповідність новим умовам.

Базовою концепцією, згідно з якою пропонується провести перегляд галузевої та регіональної економічної політики, є концепція розумної спеціалізації, яка передбачає застосування інноваційних і логістичних підходів до організації регіонального економічного й соціального простору та діяльності, збільшення фінансування науково-дослідних розробок та інновацій тощо. Отже, особливо актуальними в цьому контексті стають завдання формування регіональних інноваційних систем та збалансування інтересів і пріоритетів державної й регіональної політики на засадах багаторівневої участі.

Практичне впровадження цієї концепції залежить від визначення комплексу управлінських інструментів та інструментів міжрівневої взаємодії, що потребує окремого наукового дослідження.

Список використаної літератури

1. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015 – 2020 роки) і довгостроковий (2020 – 2030 роки) часові горизонти / наук. кер. проекту акад. НАН України М. З. Згуровський ; Міжнародна рада з науки (ICSU); Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”; Інститут прикладного системного аналізу НАН України і МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. К. : НТУУ “КПІ”, 2015. С. 13, 14.

2. Врублевский В., Якубовский Н. Структурная перестройка экономики – реальный шаг в рынок // Деловая Украина. 1999. № 3. С. 7—9.
3. Дудкін П. Д., Дудкіна О. П. Структурні трансформації розвитку регіональної економіки та їх інституційне забезпечення // Галицький економічний вісник. 2010. № 4(29). С. 92—97.
4. Інноваційна Україна 2020 : нац. доп. / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.] ; НАН України. К., 2015. 336 с.
5. Міняйленко І. В. Стратегічні напрями інноваційної перебудови економіки регіону. URL : www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.3/127.pdf.
6. Форсайт економіки України... 136 с.
7. Стратегічні напрями структурної політики соціально-економічного розвитку регіонів // Схід. 2009. №1(92). URL : http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=37556.
8. Врублевский В., Якубовский Н. Структурная перестройка экономики – реальный шаг в рынок... С. 7—9.
9. Міняйленко І. В. Стратегічні напрями інноваційної перебудови економіки регіону...
10. Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” : Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
11. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України : Постанова Верховної Ради України № 1099-VIII від 14.04.2016 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1099-19>.
12. Там само.
13. Форсайт економіки України... 136 с.
14. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
15. Economy of Germany. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Germany.
16. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 385 від 06.08.2014 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
17. Державна служба статистики України...
18. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році”. К. : НІСД, 2016. С. 261.
19. Economy of Germany...
20. Форсайт економіки України... — С. 14.
21. The IPR Index 2015. Project of the Property Rights Alliance. URL : <http://internationalpropertyrightsindex.org/country?c=UKRAINE>.
22. Index of Economic Freedom. Promoting Economic Opportunity & Prosperity / The Heritage Foundation & The Wall Street Journal, 2016. URL : <http://www.heritage.org/index/visualize>.
23. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році”...
24. Дудкін П. Д., Дудкіна О. П. Структурні трансформації розвитку регіональної економіки та їх інституційне забезпечення... С. 93.
25. Міняйленко І. В. Стратегічні напрями інноваційної перебудови економіки регіону...

26. Стратегічні напрями структурної політики соціально-економічного розвитку регіонів // Схід. 2009. № 1(92). URL : http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=37556.

27. Мінняйленко І. В. Стратегічні напрями інноваційної перебудови економіки регіону..

28. Там само.

29. Інноваційна Україна 2020 : нац. доп. / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.] ; НАН України. К., 2015. С. 193.

30. Там само. С. 194.

31. Там само. С. 194, 195.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2017

Схвалена до друку редколегією 19.07.2017

S. Kuibida

REGIONAL ASPECTS OF STRUCTURAL RECONSTRUCTION OF THE UKRAINIAN ECONOMY

This article generalizes main problems of the economic development in modern Ukraine and suggests the directions for structural reconstruction of the Ukrainian economy within a regional context. The article substantiates that besides negative changes in the regional economy (rupture of economic relations with the Russian Federation, AR Crimea, separate territories of Donetsk and Luhansk regions), Ukraine has enough preconditions for acceleration of economic development, in particular through the use of opportunities of new economic tendencies and by practical application of the new concept – smart specialization of regions.

Key words: structural reconstruction of the economy, gross regional product, economic relations, innovative and technological development, cooperation, innovations, services, smart specialization, policy directions.